

ских групп с мест их традиционного проживания в Украине начались задолго до трагических событий 1944 г., когда депортациям были подданы чеченцы, ингуши, крымские татары, огульно обвиненные в предательстве и сотрудничестве с оккупационными властями. Подчеркнем, что репрессивные акции сталинского режима привели к катастрофическому уменьшению численности ряда этнических групп. В полной мере это касается и украинских немцев. По данным Всеукраинской переписи 2001 г. в Украине проживало 33,3 тыс. немцев. Напомним, что в 1920-х гг. немецкая этническая группа насчитывала почти 400 тыс. чел.

Гармонизация межэтнических отношений в Украине на современном этапе, обеспечение этнокультурных запросов всех национальных групп, в том числе и таких сравнительно малочисленных как немецкое национальное меньшинство – одна из ключевых задач суверенного украинского государства. В этом и заключается один из гарантов демократического развития украинского общества.

Примечания

¹ Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины. – Ф. 1., оп. 4, д. 606, л. 218.

² Там же. – Л. 61.

³ Там же. – Оп. 7, д. 107, л. 17.

Надійшла до редколегії 30.04.2007

Н.Н.Шитюк

НІМЕЦЬКЕ НАСЕЛЕННЯ МИКОЛАЇВЩИНИ першої половини ХХ століття

Автор показує становище німецького населення в трагічні 30-ті рр., долю німецького населення в роки окупації та спробу повернення колишніх німецьких поселень на територію Миколаївщини.

Перша світова та громадянська війни спричинили соціально-економічну кризу в німецьких поселеннях Миколаївської округи, що

виявилось в розоренні колоністських господарств, загостренні проблеми землеустрою і землекористування, привели до еміграційного потоку з німецьких поселень. Це викликало серйозне занепокоєння влади. Більшовицьке керівництво, виходячи з політичних та ідеологічних міркувань вжило екстрених заходів по нормалізації обстановки в німецьких поселеннях та зупиненню еміграції. Одним із виходів із становища, що склалося, влада вважала створення національних районів і сільрад, що могли б покращити соціально-економічну ситуацію в колоніях, залучення німецького населення до радянського соціалістичного будівництва, прискорення його соціально-економічного та культурного розвитку.

Постановою ВУЦВК та РНК УРСР від 30 квітня 1925 р. в Миколаївській окрузі створено Ландауський район. Хоча фактично функціонування німецького району почалося в січні-грудні 1924 р.¹

В кінці 1925 р. до Ландауського національного району входило 14 сільрад, з яких 13 мали статус німецьких національних. У районі налічувалось 77952 дес. землі і проживало 25320 чоловік населення, серед яких 92% представники німецької національності².

Деяке покращення соціально-економічних та національно-культурних запитів внесла політика коренізації.

На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У від 18 квітня 1924 р. у доповіді Центрального бюро німецьких секцій підкреслювалось, що «політичні принципи, які переслідувались при розробленні німецьких волостей, а також безпощадно проведене районування, де не бралися до уваги культурні та господарські особливості нацменшин, не тільки не привело до зміцнення радянської державності, а й навпаки штовхнуло колоністів на шлях пасивного опору»³.

Постановою від 28 березня 1926 р. Ландауський район був перейменований в Карл-Лібкнехтівський.

Справді в перші роки існування німецького-національного району (1925-1928) на території Миколаївщини характеризується зростанням довіри німців до основних заходів держави в галузі національної політики. Розширилося представництво німців в органах влади, під час виборчої кампанії агітація велася німецькою мовою.

Однак радянська влада в національних районах створила умови, що не сприяли швидкому розвитку продуктивних сил. По-перше, земельні поділи були у колоністів значно менші, ніж мали вони до Жовтневої революції 1917 р., а це не дозволяло організовувати високорозвинуте сільськогосподарське виробництво.

Тоталітарна держава перешкоджала будь-яким проявам соціально-господарських чи культурних автономних національних меншин, вишукувала різні методи для усунення різноманітних самодіяльних кооперативних організацій нацменшин.

Проводячи в життя сталінський курс на придушення опору національних меншин, політику національного нігілізму більшовиків, партійне керівництво України на початку 30-х рр. ще більш посилило тиск на населення німецького національного району. Це знаходило свій прояв в усуненні німецьких кадрів з місцевих органів влади, посиленні репресії проти заможних селян-колоністів, проведенні широкомасштабних пропагандистських кампаній.

Перші репресивні заходи проти німців були здійснені в період масової колективізації, що привело фактично до зруйнування уряду, занепаду господарств, згасання культурного життя.

У Радштадській волості Вознесенського повіту колоністів змушували продавати худобу і на виручені гроші купляти хліб для виконання продрозверстки, викачували все зерно і борошно. В колгоспах повіту повторно провели розверстку і населення піддали подвійному розкуркуленню⁴.

Вершиною бюрократичного свавілля щодо німців стала постанова ЦК КП(б)У від 27 березня 1929 р. «Про виселення німців з Миколаївського округу». Цей цинічний документ започаткував по суті сумнозвісну політику примусової депортації народів. Щоправда, не всі німці підлягали переселенню. Залишалися ті, хто добровільно розлучився із своїм господарством: вступав до колгоспу.

У 1932-1933 рр. в міру утвердження в СРСР тоталітарно-репресивного режиму державна політика щодо національних меншин різко змінюється.

Погіршення відносин СРСР з Німеччиною та Польщею і відповідне посилення антинімецької пропагандистської кампанії зумовили, зокрема, особливу упередженість радянських владних структур щодо німецького населення.

Трагічним для німців Миколаївщини були 1932-1933 рр. Німецьке населення майже повністю проживало в селах, тому постраждало від голоду не менше ніж українське.

Сталінським режимом було прийнято рішення перешкодити будь-якій допомозі німецьким поселенцям з боку міжнародної громадськості.

А тим часом у Німеччині були створені товариства та комітети по наданню допомоги голодуючим в Україні: «Брати в нужді», «Фаст і

Бріліант», «Комісія по пересилці колоністів в СРСР», «Центральний комітет німців Чорномор'я» та ін.

За даними архіву СБУ в Миколаївській області в німецькі поселення, що існували на території сучасної Миколаївщини було передано на адресу німців 42134 крб. золотом. Але з цієї суми вони змогли отримати дуже малу кількість, оскільки влада змушувала передавати «гітлерівські» марки у фонд міжнародної організації пролетаріату⁵.

Партійний і радянський апарат Миколаївського округу на місцях шляхом репресій змушував німців відмовлятися від допомоги, органи ДПУ заарештовували «активних організаторів гітлерівської допомоги і фашистської агентури», насамперед пасторів, сектантських проповідників, заможних селян. Керівник українських комуністів С.Косіор у листі Й.Сталіну писав: «Завдяки прийнятим нами своєчасно заходам і проведеній роботі, нам вдалося домогтися масової відмови колгоспників від «гітлерівської допомоги»⁶.

Побоюючись подальших репресій, німці нерідко тікали з своїх господарств за межі республіки. У деяких сільрадах еміграція набула катастрофічного характеру.

Не було жодного села, з якого не втікали цілими дворами. Залишали рідні місця головним чином заможні селяни.

Органи ДПУ вживали широких репресивних заходів по виявленню ініціаторів масових виїздів німців. Партійні і радянські органи на місцях проводили масову роз'яснювальну роботу.

Тим часом, все частіше лунали заяви про німецьких націоналістів. Вони стали сигналом до шовіністичної пропаганди. У 1936 р. на території Карл-Лібкнехтівського району викрили контрреволюційну організацію «Національний союз німців на Україні», на чолі якої стояли керівні кадри району⁷.

Ще одну організацію, «Національний фашистський Центр», виявили серед селян району. По справі було репресовано понад 100 чоловік.

5 березня 1939 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про ліквідацію і перебудову штучно створених національних районів і сільських рад». В результаті чого було ліквідовано Карл-Лібкнехтівський район. Карл-Лібкнехтівська, Шпеерська, Ватерлокська, Рорбахська, Катеринентальська, Карлсруївська, Йоганенстальська ради були передані до новоствореного Веселинівського району; Зелецьська, Гольдштадтська, Шейнфельдська ради і радгосп ім. Тельмана – до Варварівського району Миколаївської області.

В 30-х рр. в часи жорстокого терору на території Миколаївщини було репресовано 1212 чоловік німецької національності, з них 585 осуджено до вищої міри покарання⁸.

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 серпня 1941 р. «Про ліквідацію німецької автономної республіки в Поволжі» призвело до депортації німців у Казахстан, Киргизію, до Сибіру.

Разом з тим німецьке населення, що проживало в Україні необґрунтовано звинуватили в поголовній непокірності і нелояльності радянській владі. Вже тоді було депортовано з Криму та Лівобережної України німців до Північного Кавказу та Казахстану. Лише окупація німецькими військами Миколаївщини не дала можливості здійснити переселення жителів німецької національності, що проживали на території області.

Незважаючи на це, переважна більшість німецького населення Миколаївщини сприймала напад Німеччини на СРСР як загальнонаціональну трагедію. З перших днів війни немало з колишніх німецьких колгоспників брали участь в боротьбі на стороні радянських військ. Незважаючи на прийняте рішення демобілізувати всіх осіб німецької національності, деякі з них продовжували воювати проти німецької армії, але під іншими прізвищами. Колишні німецькі колоністи не стали опорою для фашистів. Так, у колонії Гольштадт (нині село Ульянівка Миколаївської області) значна частина німецького населення засуджувала війну і критично ставилась до намірів окупантів. Житель села Микола Томер говорив: «Я не радий, що Гітлер захопив наші землі. Це призведе рано чи пізно до загальної трагедії»⁹.

Хоча серед німців були й ті, хто співробітничав з фашистами. Вони працювали в якості перекладачів, служили в поліції та напіввійськових формуваннях, що викликало обурення і призвело до ворожих взаємовідносин між місцевим населенням і німецьким населенням.

Після визволення Миколаївщини від німецько-румунських окупантів переважна більшість колишніх колоністів залишила територію області; частина була вивезена з німецькими військами до Німеччини. Тих, що залишилися, депортували у Середню Азію, Казахстан, Сибір. В 1944 р. в області всі німецькі поселення перейменували й вони отримали українські назви.

Після закінчення Другої світової війни СРСР добився повернення з Німеччини українських німців. Проте їх не повернули в колишні місця проживання, а переселяли в республіки Середньої Азії та інші віддалені райони СРСР та осуджували на тривалі строки заслання. Типовою є справа Магди Дукарт та її матері Емілії¹⁰.

Під час війни Магда Дукарт була співницею радянського розвідника Віктора Лягіна (Корнева), що діяв у Миколаєві. Після відступу німецьких окупантів з Миколаєва сім'я Дукартів насильно була вивезена до Німеччини. Після війни Дукартів виселили до Казахстану на заслання. А в віці 32 роки Магда померла в одній з тюремних психіатричних лікарень. Такі дії тогочасного режиму призвели до зникнення німецької спільноти з території Миколаївщини.

У роки незалежності на території області планувалося розселити 15-20 тис. німців, що висловили бажання повернутися у містя попереднього проживання. Розселення депортованих німців планувалося здійснити у сільській місцевості, невеликими поселеннями. В 1992-1995 рр. в область переселилось 830 осіб¹¹.

Проте відсутність державного фінансування призвела до припинення будівництва житла і до виїзду колишніх німецьких мешканців до Німеччини та інших країн світу.

За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. на території Миколаївської області проживало 1220 осіб німецької національності, в тому числі в Миколаєві – 512, Вознесенському районі – 96, Первомайському – 101, Очаківському – 51, Південноукраїнському – 74, Арбузинському – 13, Баштанському – 25, Березанському – 34, Березнигуватському – 9, Братському – 26, Веселинівському – 69, Врадіївському – 9, Доманівському – 10, Єланецькому – 13, Жовтневому – 39, Казанківському – 11, Кривоозерському – 8, Миколаївському – 53, Новобузькому – 14, Новоодеському – 32, Снігурівському – 16 чоловік. Залишилося всього 23 родини з переселених у роки незалежності німців. Лише 17 родин отримали постійне житло в будинках, збудованих за рахунок цільових державних капіталовкладень.

Примітки

¹ Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-2201, оп. 1, спр. 31, арк. 2.

² Там само. – Ф. 12, оп. 10, спр. 3, арк. 13.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 6, спр. 53, арк. 95. – Далі: ЦДАГОУ.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 5, оп. 5, спр. 2223, арк. 15-16.

⁵ Архів служби безпеки в Миколаївській області. – Ф. 2, спр. 34, арк. 75. – Далі: АСБ МО.

⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 6, спр. 350, арк. 53.

⁷ АСБ МО. – ФПС, спр. 3277.

⁸ Шитюк, М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття / М.М.Шитюк. – К., 2000. – С. 392.

⁹ Німецькі поселення в Україні: історія та сьогодення. – К.; Миколаїв, 2006. – С. 38.

¹⁰ АСБ МО. – ФПС, спр. 3447.

¹¹ Міронова, І. Національні меншини України / І.Міронова. – Миколаїв, 2006. – С. 241.

Надійшла до редколегії 04.06.2007

В.Ф.Холодницький

З ІСТОРІЇ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЧЕРНІВЕЦЬКИХ НІМЦІВ ДО РАЙХУ

У статті показані основні етапи переселення німців Буковини до Німеччини; розглянуті та проаналізовані основні причини та наслідки для них цього процесу.

Проблема переселення німців із західних територій колишнього Радянського Союзу постала в центрі уваги вітчизняних дослідників лише в 90-х рр. минулого століття. І це не випадково, адже в умовах незалежних держав, що утворились на терені колишнього Радянського Союзу, в тім числі і в Україні, стали доступними ряд архівних фондів, з якими наукова громадськість була ознайомена із серії публікацій. Це саме стосується і переселення буковинських німців¹. Але на цьому шляху робляться лише перші кроки. Тому метою даного дослідження є розширення уявлення про глибинні процеси, які пов'язані з переселенням німецького етносу до Німеччини.

В центрі даного дослідження поставлені Чернівці не тільки тому, що в місті проживало чимало німецькомовного населення, але й тому, що дане місто було центром буковинського краю, а в умовах радянської влади – центром Чернівецької області, на території якої проживало понад 40 тис. осіб німецької національності. У дорадянський час Чернівці були справжнім центром буковинського німецтва. Тут знаходився центральний офіс німецької громади – Німецький народний дім, німецькі школи, клініка, редакції німецькомовних газет, німецькі